

Віра СТОЯН

СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ГЕОЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Резюме. Розглядається сучасна система глобального управління ресурсами планети та перерозподілу світового доходу – геоекономіка. Особлива увага приділяється питанням геоекономічної орієнтації України в сучасних умовах світового розвитку.

Інтернаціоналізація господарського життя, що триває уже не один десяток років, набрала нині якісно нового змісту, досягла такого рівня, що можна констатувати становлення глобально інтегрованої економіки. Процеси глобалізації супроводжуються структурною перебудовою у світовому господарстві. Господарство у масштабах планети за останній час дедалі більше постає як неподільний цілісний організм з єдиним механізмом функціонування.

Проблеми взаємозалежності сучасного світу слід розглядати у контексті двох доповнюючих одна одну тенденцій – глобалізації і регіоналізації. Зародившись у сфері торговельно-фінансових відносин, глобалізація як результат революції у галузі інформації і засобів зв'язку у 90-х роках минулого століття щораз більше стала проявлятися у необхідності регулювання світового господарства на глобальному рівні. Друга тенденція (регіоналізація) проявляється у перерозподілі значень і ваги окремих держав та груп у світовій економіці. Це, так би мовити, глобалізація в обмежених масштабах. Формуються великі економічні блоки, розподіляються сфери політичного та економічного впливу. У межах регіонального об'єднання відбувається лібералізація торгівлі, руху капіталу і людей у рамках відповідних інтеграційних угруповань. Поглиблюється регіональна інтеграція у Європі, Північній і Південній Америці, країнах Тихоокеанського регіону. Формується єдиний ринок фінансових послуг, фондовий ринок перетворюється у важливий інструмент концентрації інвестиційних ресурсів.

Глобалізація економічної діяльності є однією з основних тенденцій у розвитку сучасного світу, що спричинює величезний вплив не тільки на економічне життя окремої держави чи планети в цілому, а й має далекоглядні політичні, соціальні і навіть культурно-цивілізовані наслідки. Ці наслідки у дедалі більшій мірі відчувають на собі практично всі держави.

У розвитку світової економіки намітилась низка нових тенденцій: комп'ютеризація, впровадження нових засобів зв'язку, що призвело до радикальних змін у виробництві, торгівлі та особливо фінансуванні. На новій технічній базі докорінно змінилися транспортні й комунікаційні умови світової економіки, важливі для розвитку міжнародних зв'язків. Великого значення у сучасних умовах набула інформація економічна, фінансова, політична, науково-технічна. Через світову комунікаційну мережу інтернет відбувається уніфікація певних правил гри, повсюдна інформатизація, забезпечення прозорості економічного простору.

Абсолютне і відносне (у порівнянні зі зростанням ВВП) зростанням міжнародної торгівлі за останні десятиліття – один з переконливих проявів глобалізації. Цьому сприяло, з одного боку, зростаюча інтернаціоналізація виробництва (в першу чергу, на основі діяльності ТНК), а з другого – загальна тенденція до зниження торговельних бар'єрів.

Міжнародна торгівля товарами, послугами, технологією, об'єктами інтелектуальної власності, а точніше торгівля між метрополіями і колоніями у вигляді обміну готових виробів на колоніальні аграрно-сировинні товари, тривалий час була головною формою інтернаціоналізації господарського життя. В умовах сьогоденної інноваційної стадії світового розвитку, що ґрунтується на науково-технічному прогресі, однією з рушійних сил глобалізації стає міжнародний обмін технологією.

Глобалізація економічної діяльності настійно вимагає її лібералізації, тобто скорочення або усунення обмежень на шляху міжнародної торгівлі, іноземних інвестицій, міжнародних фінансових операцій.

Від загального рівня відкритості світової економіки, від ступеня її лібералізації залежить подальший прогрес у галузі глобалізації. Тому глобалізація і лібералізація – дві сторони одного і того ж процесу, і внутрішні протиріччя між ними відображають неминучі внутрішні протиріччя, де стикаються інтереси різних економічних, політичних і фінансових груп та компаній, галузей і держав.

Разом з тим, зростаюча глобалізація виробництва і торгівлі є природною основою для подібних тенденцій у фінансовому середовищі. Фінансова сфера займає нині вагоме місце в геоекономічних процесах. Саме тут спостерігається максимальна лібералізація пересування короткотермінових капіталів у межах єдиної світової системи бірж. За умов обмеженої торгівлі товарами і послугами, зарегульованості ринків робочої сили, відсутності міжнародних інститутів, що нейтралізували наслідки дії “диких” ринкових сил, цей фактор перетворив світовий фінансовий ринок у зону економічних і політичних ризиків, що створює загрозу передусім для стабільності економік перехідного типу.

Стрімкий розвиток процесів інтеграції, універсальність світового фінансового ринку, заміщення традиційних банківських кредитів емісією цінних паперів, поширення похідних фінансових інструментів привели до утворення великого мобільного міжнародного ринку позикових капіталів. Фінансові ринки за своєю природою, мобільністю і сучасними засобами зв'язку створюють благоприємний ґрунт для усіх інших процесів. Зростаюча глобалізація фінансових ринків відбувається у наступних двох формах.

1. У вигляді міжнародного руху позикового капіталу, інвестицій, міжнародних кредитів (міжурядових, міжбанківських тощо);

2. Переважаючою формою міжнародних фінансових потоків є у даний час зарубіжні портфельні інвестиції, значно переважаючі за своїми масштабами прямі іноземні інвестиції і звичайні міжнародні кредити.

Особливістю нинішньої глобалізації є зростання економічної ролі держави, що передбачає посилення координації уряду і приватного підприємництва, розробку вигідної політики для бізнесменів. Серед основних напрямків такої політики є визнання зростаючого значення малих і середніх підприємств у промисловому розвитку, експорті й зайнятості. Так, частка зайнятих на малих і середніх підприємствах несільськогосподарської сфери становить: Китай – 78,5%, Мексика – 58,5%, Філіппіни – 32,0%, Тайвань – 68%, Таїланд – 73,8% [8, 11]. Підтримка малих підприємств на сучасному етапі інтенсивного залучення національних економік у світове господарство перетворилася на універсальний принцип, оскільки вони підвищують еластичність і адаптивність економіки, зміцнюють соціальну й політичну стабільність. Це вимагає постійної уваги уряду держави щодо поведінки малого бізнесу не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку.

Основою глобалізації, її рушійною силою як ядра усієї сучасної міжнародної економіки є транснаціональні корпорації (ТНК), що набувають дедалі більшого значення у міжнародній діяльності. Якщо 20 років тому у світі було 7 тис. ТНК, то тепер близько 60 тис. Загалом багатонаціональні компанії контролюють близько третини виробничого потенціалу приватного сектора у світі. [12, 11]. За даними ООН, у 1997 р. додана вартість ТНК становила 70% від світового ВВП [6, 28].

ТНК розміщують у різних державах свої матеріальні й нематеріальні активи з метою підвищення своєї ефективності та конкурентоспроможності. Їх головною метою є розширення можливостей доступу до глобальних ринків і одночасно створення олігополістичних технологічних бар'єрів для проникнення у дану галузь конкурентів. Разом з тим, діяльність ТНК закріплює ресурсну й виробничу базу приймаючих держав, розширює їх експортні можливості, сприяє деструктуризації їх економіки і в результаті поліпшує їх економічне становище.

Однак слід урахувати, що інтереси ТНК далеко не завжди збігаються з потребами окремих країн: якщо у 1960 р. багатство, що ним володіло 20% заможного населення світу співвідносилось з багатством, що ним володіло 20% бідного населення, як 3:1, то у 1994-му – як 68:1. Нині на 20% найбагатших людей планети, що проживають у високорозвинутих країнах, припадає близько 85% світового валового продукту, а на решту 80% населення – лише 15%. З огляду на це, за висловлюванням американських вчених-економістів (Й.Шолте), транснаціональні структури підривають цінності демократії, рівності, спільності, стійкості й мудрості [13].

Окрім ТНК, до інфраструктури фінансової глобалізації входять Міжнародний валютний фонд, при якому функціонують спеціалізовані організації, а також клуби кредиторів (Паризький, Лондонський). Але найважливішим елементом фінансової глобалізації є великі фінансові корпоративні структури: комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, аудиторські фірми, фондові біржі, валютні біржі. Фінансові потрясіння 90-х років минулого століття, які торкнулися багатьох країн, вплинули на поточні економічні показники, позначилися на рівні життя людей.

Водночас глобалізація – складний, неоднозначний і суперечливий процес як у сфері економіки, так і у фінансовій сфері. З процесом формування світового господарства виникає й загострюється низка проблем, що безпосередньо зачіпають інтереси усього людства. Характерними ознаками глобальних проблем є те, що: вони мають загальносвітовий характер; їх нерозв'язання викликає загрозу людству; вони потребують невідкладних скоординованих дій світового співтовариства.

Кожна глобальна проблема є об'єктивною за своїм характером (виникає не сама по собі, не поза виробничою діяльністю людей, а в її процесі) і має свою причину виникнення. Одностайної думки серед науковців щодо причин виникнення глобальних проблем немає. Більшість учених-ідеологів Заходу найважливішими причинами виникнення глобальних проблем вважає:

- швидке зростання на планеті народонаселення в останні десятиріччя, прогресуюче погіршення умов життя на обширних просторах планети, страшні хвороби, загроза термоядерної катастрофи вимагають постійного нарощування темпів виробництва промислової і сільськогосподарської продукції, збільшення обсягів видобування корисних копалин, виробництва продуктів харчування на основі розробки нових біотехнологій;

- швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегаполісів, що супроводжуються скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією (лише на 0,3% території планети (великі міста) сконцентровано 40% всього населення);

- обмеженість природних ресурсів у масштабах усієї планети, що ставить перед людством завдання забезпечити свої потреби за рахунок альтернативних джерел енергії, таких, як вітер, сонце, морські припливи тощо;

- екологічні проблеми, викликані втручанням людини у фізичне, хімічне, метеорологічне й біологічне середовище Землі;

- варварське ставлення людини до природи, що проявляється у хижацькому винищенні лісів, знищенні природних річок і створенні штучних водоймищ, забрудненні шкідливими речовинами атмосфери. Це породжує екологічні кризи і навіть екологічні катастрофи, причини яких деякі економісти (американець Ф. Слейтер і швейцарець Д. Дерест) вбачають у притаманному людині інстинкті до руйнування;

- гонка за “пріоритетами”; господарська гігантоманія; відсутність програм охорони й оздоровлення навколишнього середовища; катастрофи на АЕС тощо.

Як бачимо, більшість теоретиків Заходу при обґрунтуванні причин виникнення глобальних проблем бере до уваги лише один бік суспільного виробництва – продуктивні сили і не розглядає їх у контексті виробничих відносин. Виходячи з цього, глобальні проблеми розглядаються ними як фатальні, такі, що не можуть бути розв'язаними. Тому, на їх думку, подальше загострення глобальних проблем загрожує існуванню людської цивілізації, неминуче веде до вселенської катастрофи.

Майбутнє світової цивілізації поставлено під загрозу, оскільки головним напрямком економічної політики більшості держав залишається примітивний індустріалізм будь-якою ціною, без урахування непоправних наслідків для світового співтовариства. Через те, що більшість проблем не має державних границь, їх розв'язання вимагає узгоджених дій і можливе лише при спільних зусиллях. Забезпечення майбутнього людської цивілізації вимагає розробки комплексної спільної програми: економічної, екологічної, воєнно-політичної безпеки людства. Людству потрібна нова модель соціально-економічного розвитку й розподілу виробленого продукту. Вона повинна спиратися на могутні важелі централізованого регулювання соціально-економічної системи як на рівні держави, так і на рівні світового співтовариства в цілому. Лише за умови орієнтації світового співтовариства на колективні, суспільні форми власності стане можливою не лише розробка, а й реалізація програми розв'язання глобальних проблем і врятування людства від уселенської катастрофи.

Перед усіма державами стоять завдання щодо охорони та оздоровлення флори й фауни, розробки заходів щодо боротьби з деградацією ґрунтів, захисту озонового шару атмосфери, скорочення шкідливих викидів у море й утилізації відходів; відвернення локальних і глобальних воєнних конфліктів, призупинення гонки озброєнь, збереження миру на землі; розширення конверсії, мирне освоєння космосу, запасів Світового океану; розв'язання проблем масового безробіття, голоду, бідності, боротьби з епідеміями, страшними хворобами століття: раком, СНІДом, серцево-судинними захворюваннями. Ці проблеми торкаються найрізноманітніших сфер людської діяльності, а тому вимагають комплексного підходу і всебічного вивчення. Розв'язати ці архіважливі проблеми можна лише об'єднавши зусилля й ресурси, а також досвід та інтелект світового співтовариства в цілому. Це вимагає докорінної перебудови системи політичних та економічних відносин для створення спілки цивілізованих народів на основі загальнолюдських цінностей; поєднання інтересів особистості, суспільства, держави; високої ефективності праці і якості життя.

Мова йде про створення сучасної системи глобального управління ресурсами планети та перерозподілу світового доходу, що отримала назву геоекономіка.

Розрізняють три моделі геоекономічної поведінки. Суть першої моделі у намаганні країн зберегти традиційні господарські зв'язки. Нині таку політику демонструють Казахстан і країни Східної Азії.

Суть у здійсненні нейтральної геоекономічної орієнтації. Ця модель забезпечує узгодження поточних і стратегічних цілей, розширює економічну базу політичної незалежності, забезпечує маневреність і стійкість до комп'ютерних коливань. Третя модель передбачає проведення певної геоекономічної переорієнтації, структурну перебудову економіки й переорієнтацію на нові ринки.

Щодо України, то вітчизняна економіка ще досі не стала цілісною економічною системою зі збалансованою структурою інтересів. Суперечність інтересів різних корпоративних груп, підприємців і держави, держави й населення тощо не створює умов для узгодженої зовнішньої політики із захисту національних інтересів. Власне, відсутність усталеної системи консолідації інтересів, котра у розвинених країнах існує як "симбіоз" промислового, торговельного та фінансового капіталів, розвиненої системи ринків, кредитно-фінансових, бюджетно-податкових та інших відносин, розвиненої нормативно-правової бази, є найважливішою проблемою. За таких умов Україна не в змозі бути повноцінним суб'єктом інтеграційних процесів, що об'єктивно перетворює її на об'єкт впливу потужніших геоекономічних сил.

Разом з тим, повне відгородження від зовнішнього світу, яке підтримується деякими політичними силами, є небезпечним і безперспективним. У своїй зовнішньоекономічній діяльності вона має керуватися принципом багатовекторності. Україна перебуває нині в епіцентрі впливів, що йдуть передусім з боку Європи, Росії, США. Однак пріоритетне значення має європейська орієнтація з її високими стандартами виробництва, екології, захисту прав людини. Як зазначив Президент Україна Л. Кучма на пленарному засіданні другого саміту Україна – ЄС: "Орієнтація саме на ринки ЄС має стати потужним стимулом для реформування нашої економіки" [10, 4].

Прихильники цього курсу передбачають тільки позитивні результати і при цьому називають якісно нові життєві стандарти, високий рівень технологічного розвитку, насичений споживчий ринок, стабільну систему соціального захисту населення, формування інформаційного суспільства тощо. При цьому не враховуються можливі проблеми, зокрема:

- бажаний вихід України на насичені європейські ринки без забезпечення підвищення ефективності власної економіки загрожуватиме руйнуванням вітчизняного виробництва;
- покvapливі й необачні кроки можуть обернутися втратою контролю над фінансовою ситуацією, впливом за кордон капіталу, кадрів тощо.

Тому входження України у Європу має бути добре продуманим, поступовим, неспішним і безпечним. Важливе значення для прискорення інтеграції економіки України в ЄС має програма TACIS, де зроблено акцент на надання допомоги для здійснення передусім інституційних реформ, розвитку приватного сектора, енергетики й охорони довкілля.

Ресурсна залежність України спонукає її до взаємовигідних зв'язків з Росією. У Посланні Президента до Верховної Ради говориться, що "...поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків з Росією розглядається як важлива складова стратегії економічного зростання" [11, 10]. Однак є

факти, коли чимало спільних українсько-російських проектів не реалізується. Це випуск нових АНів, приватизація транзитних нафтогазопроводів, "Укртелекому", випуск танків Т-80 і Т-82, розвідування й освоєння нафти та газу на Чорноморсько-азовському шельфі тощо. Для успішного розвитку взаємовигідних господарських зв'язків повинні переслідуватися не політичні, а економічні інтереси держав, адже створення наднаціональних структур (як СНД, МПА) для нав'язування обов'язкових правил поведінки не прискорює, а гальмує економічну інтеграцію.

Необхідно також посилювати економічне співробітництво зі США, зміцнювати економічні зв'язки на ринкових засадах з країнами СНД, іншими країнами, що забезпечить нашій державі шлях інноваційного розвитку, адже завдяки продуманій інноваційній стратегії рівень технологічного розвитку Японії збільшився з 22,2% у 60-х роках до 56% у 80-х, а її спроможність до технологічного розвитку зросла за ці роки з 14,6% до 30%. У ФРН відповідні показники змінилися відповідно з 40,4% до 45% і з 27% до 35,5% [7]. На новій технічній базі докорінно змінилися транспортні й комунікаційні умови світової економіки, важливі для розвитку міжнародних зв'язків.

Нині дедалі помітнішою стає інтернаціоналізація реалізації інновацій. В умовах сьогодення інноваційної стадії світового розвитку, що ґрунтується на науково-технічному прогресі, однією з рушійних сил глобалізації стає міжнародний обмін технологією. Інноваційні процеси істотно змінюють світовий ринок, зміцнюють технічну базу, посилюють взаємозалежність та інтеграцію національних економік. Інноваційна спрямованість реформ, особливо у сфері експортно-імпоротної політики, дасть змогу державі поступово нарощувати свою присутність на світовому ринку.

Економічна безпека України у великій мірі залежить від стабільності фінансової сфери і потребує інституційних перетворень, спрямованих на відродження реального сектора. В економіці держави, що трансформується, надзвичайно слабкі зв'язки між фінансовим сектором та інвестиційними галузями. Фінансова система пострадянських економік, що виконує насамперед функцію перерозподілу ресурсів, поділена на багато локальних підсистем, дії яких не скоординовані між собою. Відсутній також єдиний механізм і єдина система критеріїв управління. Замість цього існують різні ізольовані механізми й критерії, котрі найчастіше несумісні. Стабілізація стає високопріоритетною метою через труднощі з погашенням державної заборгованості й розглядається передусім як вирішення проблем Держбюджету.

Слід зазначити, що глобалізаційні процеси, збільшення відкритості економіки об'єктивно обмежують дієвість держави, зменшуючи набір ефективних важелів економічної політики. Водночас підвищується відповідальність держави щодо реалізації конкурентних переваг, властивих національній економіці, з метою зайняти належне місце у сучасному світовому поділі праці. За цих умов необхідна розробка такої політики, яка б забезпечувала оптимальне поєднання національних інтересів держави з вимогами та обмеженнями, які накладає економічна глобалізація.

Стратегія держави має орієнтуватись на зміну типу організації фінансової системи, що передбачає створення фінансового механізму, адекватного сучасним геоекономічним реаліям. Нові стратегічні підходи до політики фінансової і в цілому макроекономічної стабілізації мають будуватися на основі фінансової стратегії кооперативного типу, що виходить з проблем фінансової системи як єдиного організму, а не лише з проблем наповнення бюджету. При цьому інвестиційна активність розглядається як похідна від системних рис фінансового механізму, емісійна діяльність – як специфічний інструмент макроекономічної політики.

Інституційні перетворення фінансової системи повинні мати інноваційне спрямування інвестиційних контурів, що концентрували б обмежені ресурси держави на пріоритетних з геоекономічної точки зору напрямках, посилюючи й розвиваючи конкурентні переваги країни з високим рівнем розвитку, формуючи ефективний попит на виробничий капітал.

Політика регулювання фінансових ринків має передбачати заходи для зниження прибутковості спекулятивних операцій, що пов'язані з виробничими інвестиціями. Передусім необхідно усунути підвищену приналежність операцій у сфері обертання, зокрема надання послуг Національного банку щодо збереження вільних засобів комерційних банків на його депозитних рахунках, механізми опосередкування бюджетних витрат кредитами комерційних банків, установлення надвисоких ставок прибутковості державних зобов'язань. Останні мають бути знижені до рівня, що не перевищує

середню норму прибутку у виробничій сфері. Тільки так можна забезпечити утримання капіталу у виробничій сфері, запобігти відпливу капіталу з реального сектора економіки в спекулятивний і за кордон. Це допоможе налагодити цілеспрямоване управління пропозицією грошових ресурсів, спрямує їх на інвестиційні цілі.

Однією з найвагоміших проблем реалізації економічної політики в Україні є корекція форм і методів співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (МФО): Міжнародним валютним фондом (МВФ), Світовим банком (СБ), Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР). Співпраця з МФО має на меті сформувати у державах з перехідною економікою філософію ринкового мислення, утворення нового класу економічно активних громадян, є стимулом для подальшого поступального розвитку та прискорення ринкових трансформацій.

Однак нині взаємостосунки України з МФО супроводжуються комплексом украї суперечливих чинників, які сформували ситуацію фатальної невідповідності національної економіки та "рецептів" її оздоровлення. Досвід українських реформ за "рецептами" Міжнародного валютного фонду не дав бажаних результатів, оскільки не враховувались особливості побудови вітчизняної економіки, та й сама політика МВФ будувалась на догматичній відданості ліберальній економічній теорії, котра в чистому вигляді не застосовувалася у жодній з розвинених країн. Спроби МВФ забезпечити потужність держави-реципієнта за рахунок політики монетарної і фінансової стабілізації на макrorівні були приречені на провал, бо підривали основи дієздатності держави. Дотримання вимог, поставлених для відновлення програм фінансування МВФ, призводить до суперечностей з інтересами представників вітчизняних підприємницьких структур, викликає негативну реакцію останніх. Таким чином, реалізація програм "макроекономічної стабілізації" згідно з умовами МВФ веде до подальшого погіршення реального сектора економіки України, посилення фінансового тиску та збереження надто низького платоспроможного попиту населення і підприємств, загрози валютно-фінансової кризи.

За сучасної соціально-економічної ситуації в Україні з проголошенням стратегічного курсу держави на європейську інтеграцію повне заперечення доцільності співпраці з МФО не лише не має сенсу, а й певною мірою небезпечне. Проте забезпечення інноваційно орієнтованого економічного зростання і побудови соціально орієнтованої ринкової економіки вимагає однозначного вибору на користь пріоритетного розвитку вітчизняного товаровиробництва та національного капіталу. Співпраця з МФО повинна здійснюватись, власне, як додатковий засіб досягнення зазначених пріоритетів.

Таким чином, глобалізація економічної діяльності є однією з головних ознак сучасного суспільства. Переваги глобалізації очевидні – завдяки глобалізації економічного розвитку відбуваються позитивні зрушення у національних економіках. Водночас глобалізація – складний, неоднозначний і суперечливий процес. Отже, створення національних і міжнародних механізмів, які б пом'якшували можливий негативний вплив глобалізації на національний і світовий економічний розвиток, є об'єктивною вимогою сучасності. Стратегія України має будуватись на геоекономічних реаліях для забезпечення зовнішньоекономічних заходів впливу на сучасну національну економіку з метою створення стимулів для господарюючих суб'єктів, розвитку конкурентоспроможної продукції, впровадження нових технологій, спираючись при цьому на могутні важелі централізованого регулювання соціально-економічної системи як на рівні держави, так і світового співтовариства в цілому.

Література

1. *Актуальные вопросы глобализации. Материалы Круглого стола // Международная экономика и международные отношения. – 1999. – № 4 – 5.*
2. *Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведев В. С. Політична економія: Підручник для студентів вузів. – К.: Ніка-Центр Ельга, 2000.*
3. *Долгов С. І. Глобализация экономики: новое слово или новое явление? – М.: ОАО Изд-во "Экономика", 1998.*
4. *Крупка М. І. Фінансові особливості економічної інтеграції України у світове господарство// Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 8 – 21.*